

De hoofdgetuige in het geding : nog een woord over Vondel, Marius en de Societeit van Jezus

<https://hdl.handle.net/1874/236676>

192

mm 13635

DE HOOFDGETUIGE IN HET GEDING

DOOR

Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

per
Vak 160

Per 160
192

DE HOOFDGETUIGE IN HET GEDING.

— NOG EEN WOORD OVER VONDEL, MARIUS EN DE SOCIETEIT VAN JEZUS. —

I.

Sedert eenigen tijd is de strijdvraag, wie onder de tijdgenooten de hoofdbewerker van Vondels terugkeer tot de Kerk van Christus moet heeten, weder aan de orde.

Terwijl men vroeger vrij algemeen Leonardus Marius, den pastoor van het Amsterdamsche Begijnhof, de eere placht te geven, heeft de Eerw. Pater H. J. Allard deze glorie opgeëischt voor de Societeit van Jezus, die hijzelve in ons vaderland tot sieraad strekt. De Eerw. Heer Klönne, Marius' jongste opvolger aan het Begijnhof, heeft gemcend het goed recht van zijn grooten voorganger te moeten handhaven. Antwoord en wederantwoord hadden deze beide tegenstanders reeds gewisseld, toen ook de Eerw. Pater van Lommel een kort geschrift deed verschijnen, 't welk mij noopt over de hangende vraag een bescheiden woord in het midden te brengen.

De redenen, die mij daartoe bewegen, wensch ik kortelijk uiteen te zetten.

De eerste is van eenigzints persoonlijken aard. In P. van Lommel vereer ik mijn eersten en besten leermeester op het ge-

bied der historische wetenschap. Hij heeft mij de liefde tot de dingen van het verleden ingeprent, mij geleerd tot de bronnen te gaan en de bronnen te waardeeren. Zijn onvermoeide werkzaamheid, zijn door langen arbeid nog gescherpte scherpzinnigheid, zijn ongekreukte goede trouw en dan niet het minst zijn aangenaam en welwillend verkeer hebben in den loop der jaren den eerbied van den student tot een warme vriendschap ontwikkeld. Ik weet dat een verschil van meening bij hem geen wrevel wekt, en dat de onafhankelijkheid van iemands oordeel hem niet doet twijfelen aan de eerlijkheid. In dezen strijd zullen de eerbied en de vriendschap wacht houden bij het tournooi.

Ten andere is het geschrift van P. van Lommel in den eigenlijken zin geen strijdschrift, ten minste niet wat den vorm betreft. Het is integendeel een zuiver zakelijk geschrift en ik zal mijn oprecht leedwezen over de enkele schrapjens van persoonlijken aard wel het best uitspreken door er niet verder van te gewagen. Zaken kunnen hier nu tegenover zaken worden gesteld en het is niet mogelijk een zakelijk oordeel te vellen zoo over *de historische waarde der Litterae Annuae Sacrae* als over *de betrouwbaarheid van Van Heussen in zijn Batavia*. Mag ik aan een klein gevoel van teleurstelling lucht geven? Het zal meerderen gemeen zijn. De titel belooft iets meer dan de inhoud geeft. Zoowel de vraag over de historische waarde als over de betrouwbaarheid, de eerste in vrij wat meerdere mate dan de laatste, blijven beperkt tot de vraag over Vondels bekeerders.

Van den anderen kant mag men zich verheugen dat alles wat ten bate der meening van P. Allard kan gezegd worden bij P. van Lommel in vermeerderde en verbeterde uitgave op nieuw gevonden wordt.

De derde rede eindelijk is van eenigsints kieschen aard, maar mag daarom niet worden ontveinsd.

De geschiedenis der Katholieke Kerk in Nederland is, voor zoover zij werd beschreven, niet zeer mild in lof voor de sekuliere

geestelijkheid. Men zou somtijds den indruk willen afwijzen, als had deze geestelijkheid voor het behoud van het oude geloof ter nauwernood haar plicht gedaan. Het is niet altijd mogelijk de zich opdringende meening tegen te houden, als had zij weinig over gehad voor het bevestigen van het wankelende, het heroveren van het verlorene. Van de harde dagen, die zij heeft doorleefd, van de vervolgingen, die zij heeft gedragen, verneemt men slechts schaarsche berichten. Aan de zendingen der verschillende geestelijke orden worden overal de hoogste lof, de eerbiedigste hulde gebracht. Geen onzer, die niet van ganscher harte zich daarbij aansluit. Maar het is geoorloofd te meenen, dat ook de sekuliere geestelijkheid in den harden, donkeren strijd eenige palmen gewonnen heeft.

De karigheid waarmede de historie deze palmen aan de pastoors — om nu tot het eenvoudig en teekenachtig spraakgebruik van paters en pastoors over te gaan — uitrekt, vindt niet alleen hare verklaring in het feit dat de ellendige afvalligen, die men Jansenisten heet, uit de rijen der pastoors waren voortgekomen. De verklaring moet ook gezocht worden in eenige bijzonderheden van het innerlijk leven der Hollandsche Missie. Van den aanvang af waren de paters, en met name de Jesuiten, de grootste bestrijders der rampzalige scheurmakers, die de vloek en de schande onzer marteldagen zijn. Maar nog vóór dat het Jansenisme losbrak, nog vóór dat het zich kon vertoonen, bestond er tusschen paters en pastoors een spanning, waarvan men te dikwijls de sporen ontdekt. Die spanning was uit geen verschil van leer voortgekomen en had met de meerdere of mindere aanhankelijkheid aan den Heiligen Stoel niets gemeen. Waaruit sproot zij voort? Misschien behoort men nergens meer dan bij het beoordeelen van kerkelijke toestanden zich telkens en telkens te herhalen, dat de heiligen zeer zeldzaam, dat menschen echter altijd menschen zijn. Maar daarbij waren de omstandigheden in Nederland wel geschikt om de een of andere spanning in het leven te roepen. Het gold hier voor alle katholieke priesters

ééne zaak: de zielen te redden door het behoud des geloofs. Deze ééne zaak liet echter geheel verschillende werkzaamheid toe; men kon zich allereerst beschouwen als zendeling, allereerst uitgaan op het herwinnen der zielen. Men kon ook het oog gevestigd houden op de noodzakelijkheid om de orde onder de arbeiders in den wijngaard des Heeren te bewaren, ook in den stormachtigen tijd den regel te handhaven en den altijd weldadigen invloed van éen gezach niet te verzwakken. Zelfs in een missie zijn juiste en scherpe rechtsverhoudingen onmisbaar en wie zal zeggen wat meer schade doet, de ijver, die ze niet steeds eerbiedigt, de naijver, die ze te streng bewaakt? —

De spanning tusschen paters en pastoors was, in de Nederlandsche missie, ook zonder het Jansenisme een feit. Het gevolg van het Jansenisme is echter ook dit geweest, dat over de spanning tusschen paters en pastoors een licht viel, dat niet altijd het juiste was en waarin sommige pastoors, die van Jansenisme geheel vrij waren, toch in een soort van Jansenistische tint verschenen. Het kon wel niet anders; zij waren tegenstanders, indien men wil, der paters; op geheel andere wijze, uit geheel andere beweegredenen, met geheel andere gevoelens waren de Jansenisten het ook. Er bestaat in de wereld zulk een trek om verschillende deelen onder éen naam tot een geheel te brengen. Niet zelden geschiedt het, dat ook zij, die niet tot de Societeit van Jezus behooren, de eer hebben door de tegenstanders Jesuïeten te worden genoemd.

Hoe dit alles zij, en hoe zelden de veder der historie een woord van lof mocht neerschrijven voor de sekuliere geestelijkheid der Nederlandsche missie, deze geestelijkheid telde onder haar leden een man van hooge beteekenis: Leonardus Marius.

Een verkwikkende en verheffende aandoening vervult ons, wanneer wij kennis nemen van de getuigenis der tijdgenooten over dezen man. In 1638 teekenen hem de afgezonden door Rovenius en den hollandschen clerus: „Amplissimus et eximius D. Leonardus Marius S. T. D. olim in Academia Coloniensi

professor famosissimus et Seminarii Ultrajectensis ibidem Rector vigilantissimus: nunc autem subvicarius Vicarii Apostolici per hanc Dioecesein et Praepositus atque Archidiaconus Ecclesiae Harlemensis, qui ob mellifluam suam facundiam et raram doctrinam ab omnibus tam haereticis quam catholicis summo veneratur. Unde natum est ut non careat aemulis gratiae illius invidentibus."

In zijn verslag van 1656 kan de Vicarius Apostolicus Jacobus de la Torre zijn naam niet vermelden zonder lof. Hij beschrijft hem: „vir maximi ingenii, prodigiosae memoriae ac summae tum doctrinae, tum facundiae" en betreurt nog zijn vroegtijdigen dood, die allen met diepe smart heeft vervuld. Waar hij hem vermeldt als rector van het Begijnhof, heet het: „vir numquam satis laudandus, qui singulari prorsus fructu, hic suo in domestico sacello et alibi per urbem, conciones suas fere quotidianas habebat, quibus, prout et conferentiis et scriptis suis, plures ac etiam praecipuas et ditiores Amstelaedamenses familias ad Religionem Catholicam convertit."

Diep treffend is in haar eenvoud de volgende aanteekening uit de akten van het Haarlemsche Kapittel:

„1652, Octob. Hoc funesto tempore duo luminaria magna nobis exciderunt, et occiderunt; et quidem D. Gerardus BRAESEMUS die 17 Octobris *Almariae* ac postridie (cheu) *Amstelodami* Ampliss. D. praepositus Leonardus MARIUS."

In zijn *Lijkstaetsi* heeft Vondel aan dit ongekunsteld „cheu" den vollen orgeltoon van zijn poëzie geleend en . . . deze Vondel was de geestelijke zoon van Marius, Marius was Vondels bekeerder.

Vondel door Marius bekeerd. De glans van deze daad straalde door de nevelen der Jansenistische verwikkelingen heen en vervulde met blijde heugenis de harten van hen, die in de trouwe, echt-Roomsche pastoors der Hollandsche missie hun voorgangers, hun vaderen naar den geest erkennen. Vondels bekeering door den pastoor van het Begijnhof was voor hen

het heerlijke bewijs, dat ook zij aan den grooten strijd hadden deelgenomen en niet zonder vrucht. „Nous étions là” zeiden zij, zoo dikwijls van dit feit werd gewaagd.

Is het wonder, dat zij, de pastoors onzer dagen, de aanspraken van Marius niet onmiddellijk laten varen? Wekt het bevreemding dat zij niet aanstonds gewonnen spel geven aan een nieuwen eischer? 't Zou wonder zijn indien dit het geval ware. 't Zou bevreemding mogen wekken indien zij met van Lennep en van Vloten — voor dezen was de zaak niets dan een bijzonderheid in Vondels leven — overgingen op P. Petrus Laurens.

Maar het wekt geene verwondering. De blijde moed, waarmede de P. P. Allard en van Lommel voor de met zooveel hemelsche laurieren gekroonde Sociëteit dezen nieuwen lauwer eischen, stamt uit hetzelfde gevoel, dat den Rector Klönne bezielt ter tegenweër. Het is hier geen zuiver wetenschappelijke vraag; onze belangstelling is van hooger soort; onze harten zijn in het spel.

Niemand heeft den moed hier te denken aan het derde boek der NAVOLGING. „Noli etiam inquirere nec disputare de meritis Sanctorum, quis alio sit sanctior, aut quis major fuerit in regno Coelorum.” Bij den strijd over den schrijver der NAVOLGING dacht men er even weinig aan. Al treft ons allen de blaam: „Quidam zelo dilectionis trahuntur ad hos vel ad illos ampliori affectu, sed humano potius quam divino;” wij meenen allen te spreken voor de eer onzer vaderen en te vervullen kinderplicht.

Behoef ik te zeggen dat ik nog eenmaal het pleit waag voor Leonardus MARIUS?

II.

Over de betrouwbaarheid van Hugo Franciscus van Heussen is het, in het algemeen, niet noodig vele woorden te verliezen. Niemand, die met Hoyneck van Papendrecht kennis maakte, is geneigd den auteur der *Batavia Sacra* vrij te spreken van het verdraaien en verminken van feiten, van verzwijgen en verlichten, van verwarring in de volgorde van de jaren en zaken daar waar het geldt „zijn doel, nl. de wettigheid te bewijzen der aangematigde en ingebeelde rechten van het quasi-Utrechtsch kapittel enz.” Men zou met de geschriften van van Heussen al weinig bekend moeten zijn, van de uitgaven in het Utrechtsch en Haarlemsch *Archief* voor kerkelijke geschiedenis, van de *Studien* en zoo veel meer geen kennis moeten genomen hebben, om niet te weten, dat wrevel en wraak tegen de Jesuïeten overal zichtbaar zijn. Zooals het altijd in dergelijke omstandigheden gaat, van Heussen beschouwde de Jesuïeten als zijn doodvijanden, omdat zij de vijanden moesten zijn zijner beginselen, de tegenstanders van zijn beleid. Hij vervolgde hen, omdat zij hem geen rust mochten gunnen.

Van Heussen is een onbetrouwbaar schrijver, zijn *Batavia Sacra* is een partijschrift. Hoyneck van Papendrecht heeft het als zoodanig aangewezen, aan P. van Lommel komt de eer toe het werk van Hoyneck te hebben voortgezet. Zoowel Hoyneck van Papendrecht als P. van Lommel hebben ons ééne zaak geleerd, op één punt het volle licht doen vallen: men kan altijd weten waar van Heussen partijdig is, waar hij onjuistheden zegt. Van Heussen is zoozeer partijman, zoo fel anti-Jesuïet, dat men zich slechts de vragen te stellen heeft: schuilt hier partijbelang? steekt hier een Jesuïet? om te weten wat men van de betrouwbaarheid van Van Heussen te houden heeft. Hij had talent genoeg om onjuistheden te zeggen, maar onjuistheden die tot een bepaald, zij een ook ver afliggend doel moesten leiden. Hij was echter geen man, die er nu

juist een beroep van maakte om in alles en over alles onjuistheden aan den man te brengen.

Men moet niets overdrijven, ook de onbetrouwbaarheid van Hugo Franciscus van Heussen niet. Een zoo kalm en onpersoonlijk geschiedvorschcr als P. van Lommel dwaalt toch als hij schrijft: „De plaats waar van Heussen's woorden aangaande de bekeering der voornaamste en rijkste Amsterdamsche familiën door Marius *in het oorspronkelijke te vinden zijn is nauwkeurig aangegeven*. Daar is *zijn aanhaling volkomen getrouw*; daar is van Heussen „eerlijk” wel niet „zoo eerlijk als een schrijver met mogelijkheid wezen kan.” Want ware hij dat geweest, dan zou hij dat onschuldige nootje (b), zoo uiterst geschikt om den onnadenkenden lezer te misleiden, wel op een andere plaats gezet hebben. Of zou het *cursief* gedrukte van het laatste gedeelte van den geheelen volzin ook hier weder dienst moeten doen?”

Hier is te veel zachtheid, te groote gestrengheid. Van Heussen heeft aan de onnadenkendheid zijner lezers en aan hun gissingen geen schuld. Het hier mée gedeelde verwijt is alleen te verklaren, omdat een eerlijk gemoed hier te fel in opstand kwam tegen een waarlijk *gewaande* oneerlijkheid. Van Heussen heeft nooit de bedoeling gehad tot staving van zijn bericht over Vondel en Ouzel op de *relatio* van de *la Torre* te verwijzen. Want bij van Heussen gaat *altijd* — men kan het op dezelfde bladzijde der *Batavia Sacra* en op *iedere* bladzijde nagaan — de letter, die naar de bron verwijst, aan het uit de bron mée gedeelde vooraf. Van Heussen *is* onbetrouwbaar, maar hij citeert zooals hij gewoon was te citeeren — ik heb hier alleen het oog op de *wijze* — en hij plaatste zijn nootjes zonder nevenbedoeling.

Kan er echter bij van Heussen een bedoeling hebben bestaan, een geheime, een ellendige bedoeling, die hem dreef om de bekeering van Vondel aan Marius toe te schrijven? Maar zij ligt voor de hand, luidt het antwoord. Hij gunde de eere dezer schoone overwinning niet aan zijn doodsvijanden,

de Jesuïeten. Het is waar, een bijzondere reden om Marius lief te hebben bestond bij hem niet. Marius zou met het sluiperig en gluiperig bedrijf van van Heussen en zijne vrienden geen vrede hebben gehad. Hoe het zij, hij was geen Jesuïet, hij had wel eens de een of andere kriebeling met de paters gehad, hij was door Vondel bezongen. — Vondels bijschrift siert het portret in de *Batavia Sacra* — wat kon van Heussen grooter verkwikking des geestes zijn dan een tak — en dezen tak! — te stelen uit den rijken eerekrans zijner gehate tegenstanders.

Inderdaad deze verklaring ligt voor de hand en zij is onwraakbaar. Slechts één kleine bijzonderheid ontbreekt om haar boven allen twijfel te verheffen. Maar die kleine bijzonderheid is alles. Hoe wist Hugo Franciscus van Heussen, in 1714 of vroeger dat Vondel een bekeerling der Jesuïeten was? De *Litterae Annuae* en de punten, waaruit deze waren samengesteld, lagen in het archief te Rome of bleven sluimeren in de archieven der provincie. Hoe wist van Heussen, dat hij de Jesuïeten kwetsen kon door de bekeering van Vondel aan Marius toe te schrijven? Ik aarzel geen oogenblik te erkennen, dat het met zijn laffe kleingeestigheid volkomen stroken zou, indien hij zulk een geschiedvervalsching had beproefd. Maar er moest iets te vervalschen zijn, iets . . . dat is, de mare, dat de paters der Societeit Vondel hadden bekeerd.

Welnu, zij bestond niet. Indien zij in en vóór 1714 bestond, waarom bestond zij dan niet langer in 1715 toen P. Thomas du Jardin van Heussen mag hebben nageschreven? Waarom was zij te niet gegaan in 1738 toen de Kanunnik-penitencier van Mechelen, Foppens, weder aan Marius de eere gaf? — Foppens schreef van Heussen na? Foppens was de vriend van Hoyneck van Papendrecht, die hem bij het samenstellen der Bibliotheca Belgica zijn bibliotheek leende en die hem ook wel over van Heussen zal hebben ingelicht; Foppens wist wie van Heussen was en hij durfde hem laken over zijn schimpscheut op Marius — „referente in Batavia Sacra Heussenio, non tamen satis acquo

in tanti Viri memoriam" — en toch geeft Foppens van Vondels bekeering aan Marius de eer.

Waarom was de wetenschap over Vondels bekeering gestorven toen P. Hartzheim in 1747 zijn *Bibliotheca Coloniensis* verschijnen deed? Er bleven toch waarlijk betrekkingen genoeg tusschen de Keulsche en de Hollandsche Jesuiten bestaan. Voor de Jesuiten in Holland kon de bekeering van Vondel geen geheim wezen, als de zanger van de groote heiligen der Societeit moest hij onder de leden der Orde een zekere vermaardheid genieten; het kon niet anders of men moest in het Gymnasium der Drie Kronen te Keulen weten dat de Keulenaar Joost van den Vondel door de Jesuiten tot de Moederkerk was teruggevoerd. Maar P. Hartzheim gaf aan Marius de eer.

Hoe is dit alles te verklaren?

Van onbekookte naschrijverij is noch bij Foppens, noch bij Hartzheim spraak. Vooral bij den laatste niet. In de *Bibliotheca Coloniensis* vindt men het levensbericht van Vondel in het *Supplementum* en het is, op éene aanwijzing na, aan Foppens ontleend. Leonardus Marius daarentegen wordt in het hoofdwerk behandeld en behandeld niet alleen op uitvoerige, maar ik zou geneigd zijn te zeggen op hartelijke wijze. Met vriendelijke zorg is deze bladzijde bewerkt, zij geeft meer dan van Heussen en Foppens geven; zij getuigt van meerdere bekendheid met Marius' werken en leven; waarom schreef dan P. Hartzheim op het stuk van Vondels bekeering klakkeloos van Heussen na?

Tegen van Heussens betrouwbaarheid, waar het de verhouding tusschen Marius en Vondel betreft, is eigenlijk geen enkele goede reden aan te voeren. Hij geeft geen bron op; dat is volkomen waar. Maar dit verzuim, indien het een verzuim is, valt volkomen te verklaren uit de omstandigheid, dat niemand in die dagen anders wist of weten kon. Men kan ook niet zeggen dat de bekeering van Vondel met de gewaande rechten van het Utrechtsche quasi-kapittel — de uitdrukking is *canonistice* wel juister dan het quasi-Utrechtsche

kapittel — iets te maken heeft. En van een anti-Jesuietische bedoeling bestaat geen spoor.

Aan het eind der schets van Van Heussens karakter en bedrijf geeft P. van Lommel aan zijn eerlijke verontwaardiging lucht door de volgende ontboezeming: „En aan dien man schenkt men onvoorwaardelijk geloof. Wanneer hij een getuigenis aflegt dat in strijd is met een getuigenis van de *Litterae annuae*, dan is hij „zoo eerlijk als een schrijver met mogelijkheid wezen kan.” ”

Ik deelde de verontwaardiging, indien er reden toe was. Maar niemand schenkt aan Van Heussen „onvoorwaardelijk” geloof. Men meent alleen in een onverschillige zaak, die voor hem van geen belang was, zijn bewering niet, zonder meer, voor een leugen aan te moeten zien.

Er is hier ook geen tegenstelling tusschen de *litterae annuae* en Van Heussen. Het is alleen de vraag: moet *bij dit feit* de mededeeling van van Heussen onvoorwaardelijk als een leugen worden beschouwd, omdat de *litterae annuae*, die van Heussen niet kende en niet kennen kon, het anders schijnen te verhalen?

Die vraag is te nuchter om eenige verontwaardiging te wekken. Zij is daarbij door P. van Lommel zelve gesteld, toen hij de historische waarde der *litterae annuae* verklaarde.

Voordat ik tot de behandeling dezer gewichtige vraag, de historische waarde der *litterae annuae* overga, veroorloof ik mij nog ééne opmerking. Bij het onderzoek naar den bewerker van Vondels bekeering heeft men het gerucht, dat dit feit wekken moest, wel een weinig vergroot. De terugkeer van Vondel tot de Kerk van Christus was geen zaak van Staat. Behalve in de kringen der dichters en der dichtende predikanten heeft zij weinig rumoer verwekt. De Drossaart is boos op hem geworden om zijn bemoeiingen ten bate der pausgezinden en priesters in Gooylandt, die met bedreigingen gepaard schenen.

De Drossaart heeft hem beklaagd als een man, die „geener dings eerder moede schijnt dan der ruste,” maar verder heeft zich geen man van aanzien over dien overgang bekommerd; de onroomsche rijmers met hun „flauwe steekelichten en krabbelingen” en de nakrabbelaars hebben ook spoedig hun aëm ten einde geloopt.

Het is dan ook onbegonnen werk in de bekeering van Vondel de aanleiding van eenige vervolging tegen Marius of de Jesuiten te zoeken. Waar Vondel zelve door de Overheid niet vervolgd werd, daar heeft men ook op de bekeerders geen jacht gemaakt. Voor zoover Marius betreft heeft P. van Lommel die zaak op uitnemende wijze verklaard. En wat P. Laurens betreft, ik geloof niet dat hij noodig had Vondel te bekeeren om aan vervolging bloot te staan. Van hem toch lees ik in de „*Relatio visitationis Reverendi Patris Thomae Dekens Provincialis Provinciae flandro-belgicae S. J. — Aº. 1656*: „*Heterodoxis non admodum gratus, propter zelum et acrimoniam quandam, qua solitus erat uti in tractandis controversiis.*”

III.

De historische waarde der LITTERAE ANNUAE, die vóór het Generaalat van den H. Franciscus de Borgia *quadrimestres* heetten, leert men het best kennen — en kennen is hier waardeeren, — wanneer men de daarop betrekking hebbende voorschriften uit het *Institutum Societatis* eenvoudig overneemt.

Die voorschriften luiden aldus:

DE LITTERIS ANNUIS.

26. Superiores Domorum atque Rectores curent ea observari, quae in dies in eorum Domibus Collegiisque per Nostros Dominus operari dignatur; quaeque ad Nostrorum consolationem, ac proximorum aedificationem pertinent: ex quibus seligant optima

quaeque, atque in ordinem redacta, sub finem cuiusque anni ad suum Provincialem mittant. Hanc ad rem designetur aliquis in quolibet Collegio, seu Domo, maturus ac diligens rerum notabilium investigator; qui et ipse in dies quae occurrunt scripto excipiat, et tertio quoque mense singulos commonefaciat, ac praecipue Praefectos Ecclesiae, scholarum, rerum spiritualium, Congregationum, et alios huiusmodi, ut cogitent, et si quid dignum, annuis illo trimestri observarint, ad Rectorem primo quoque tempore deferant manu sua subscriptum.

27. Provinciales ex omnibus superiorum localium atque Rectorum suae Provinciae, et eorum qui in Missionibus versantur, epistolis — rejectis vel additis iis quae videbuntur — singulis annis mense Januario, rerum gestarum capita Latine collata, ex quibus deinde unae litterae annales Romae conficiantur, manu ipsorum subscripta Romam ad Generalem destinant. Cavendum autem ante omnia diligenter, ut quae ad Confessionis Sacramentum spectant, nulla ratione in his capitibus attingantur; omittanturque similiter, quae alia quavis ratione secretum postulant, et ex quorum narratione jure offendi quisquam possit. Omnium porro, quae vel a superioribus locorum ad Provincialem, vel a Provinciali Romam mittuntur, exempla, horum quidem in Provincia, illorum vero in singulis domiciliis servanda sunt, donec Annuae integrae in lucem prodierint.

28. In ea compendiaria narratione hic ordo servabitur: Recensebunt initio numerum Nostrorum in universum, tum etiam singulis Domibus, Collegiis et Missionibus nominatis, quot sint in iis Sacerdotes, Praeceptores, Scholastici, et Coadjutores temporales, seorsim de singulis ac distincte: ita ut si qui forte inter Praeceptores ac Scholasticos sint Sacerdotes, hoc ipsum significant, ne numeri confundantur, aut iidem bis recenseantur. Itemque quot admissi sint eo anno in Societatem, quotque e vita decesserint. Mortuorum autem non solum nomen, cognomen, patriam, aetatem, statum, et munera in Societate obita perscribi oportebit; verum etiam virtutes, si

quas habuerunt eximias, commemorari; in primis vero, si quid ab eis profectum est laude praecipua dignum, quod singularis alicuius facti narratione confirmari possit. Neque deinde necesse erit ad singula Collegia aut loca redire, nisi aliquid in iis contigerit peculiari narratione dignum.

29. Agent primo de profectu Nostrorum in Domino, et explicabunt, si quid in eo genere ad aedificationem facere possit; ut si profectus in virtute aliqua particulari fuerit eximius, aut si ponatur novum aliquod et praeclarum medium ad eam consequendam adhibitum. Viventium etiam illa promulgari poterunt, quae in ingressu contigerunt, et non fuerint propria unius. Deinde de ministeriis Societatis erga proximos, ut de concionibus, lectionibus sacris, doctrina Christiana, et Exercitiis spirituallibus, visitatione carcerum et hospitalium, reconciliatione dissidentium, de poenitentium frequentia, et de aliis nostri Instituti piis operibus; ita tamen ut ea tantum commemorentur, quae sunt alicuius momenti, non levia quaecumque, et minuta; vel quae licet alicuius sint momenti, communia tamen sunt et quotidiana, ut quae perpetuo fieri solent: quae ideo cum ordinaria sint, satis erit, nisi insigne aliquid habeant, breviter perstringere. Item de Scholis, et discipulorum numero, et profectu, praesertim in Universitatibus et Collegiis majoribus, de bona item Societatis existimatione: de contradictionibus autem, et persecutionibus, si quae fuerint, ea tantum attingant, quae aedificationi fore videbuntur. Dicent etiam de piorum erga Nostros caritate et eleemosynis paulo insignioribus. Non ponantur aliena, aut nobis valde leviter annexa, sed vere nostra. Nostra enim non sunt, quaecumque nostri amici, devoti, Fundatoresve gesserint. Quod si haec etiam ad nostra pertinere iudicentur, indicanda est causa et connexio, ut referri in annuas possint. Si quando autem, quod perraro accidet, aliquid erit tam grande tamque illustre, ut a nobis licet remotum, per nos tamen ab oblivione vindicari conveniat, tum adhibenda praemunitio erit, ne inconsulto factum videatur.

30! Haec omnia exponent, quam plenissime fieri poterit

— semper tamen vitata nimia prolixitate — adhibitis omnibus circumstantiis, etiam nominibus eorum, qui eas res gesserunt, ut si opus fuerit, aliquando conscribi possit historia. Qua etiam de causa cum aliquid occurreret dignum memoria, quod tamen propter aliquam causam non expediat omnibus vulgari id scribent separatim integre et perfecte: in illa autem communi narratione, vel omnino reticebunt, vel ea tantum excerpent, quae aedificationi esse possunt. Et quae ad externos pertinent, ita narrentur, ut in ea ipsa domo aut civitate, ubi scribuntur, ac ubique publice legi citra cuiusquam offensionem possint. Vitentur denique exaggerationes rerum, amplificationesque verborum; ut simplex et religiosa veritas in omnibus eluceat: et pro miraculis non ponantur, quae miracula non sint; nec incerta, quaeque diligenti adhibita inquisitione comperta non sint.

31. Cum litterae annuae Romae confectae ad Provincias mittentur, legantur quamprimum in singulis Domibus et Collegiis. Et ut Coadjutores nostri temporales ex Latinis etiam litteris fructum aliquem percipiant, sit aliquis, qui illarum summam, aut interpretationem aliquo modo explicet: neque ultra duas hebdomadas retineri debent, ut ad reliqua loca citius deferantur. Postquam vero ubique perlectae fuerint, in praecipua Domo vel Collegio eiusdem Provinciae asserventur, et simul consuantur.

Bij het onderzoek, dat ons hier bezig houdt, mag men het licht laten vallen op de volgende punten:

1°. het eerste en naaste doel dezer *brieven* is niet de samenstelling van historische gedenkschriften, maar de beooging en stichting van de eigen leden der orde. Dit ontnemt niets aan de historische waarde dezer verzamelingen, maar het heeft onmiskenbaar invloed op den toon.

2°. De *Litterae Annuae* zijn niet altijd mededeelingen uit de eerste hand. Er bestaan drie soorten van geschriften, die met dezen naam worden aangeduid.

Vooreerst de verslagen, die in ieder huis of collegie door een betrouwbaar man worden opgemaakt.

Ten tweede het uit deze huis- en college-verslagen verzamelde, door den provinciaal onderteekende verslag.

En ten derde de jaarbrief, die te Rome uit de provinciale verslagen wordt saamgesteld.

De kosten voor het samenstellen van deze „*unae litterae annales*” worden door al de provinciën gezamenlijk gedragen. De samensteller verbleef in het Collegium Romanum.

In dezen jaarbrief werd gewoonlijk aan iedere provincie een afzonderlijk hoofdstuk gewijd en dit hoofdstuk werd ook wel als de *litterae annuae provinciae* of *missionis* aangeduid.

3°. Het verbod: „wat ons vreemd is of ter nauwernood met onze zaken is verbonden” worde in de *litterae annuae* niet opgenomen, doch alleen wat „waarlijk het onze is”, laat toch de mededeeling van andere zeer opmerkelijke feiten toe.

Wanneer ik het nu waag de mededeelingen in de LITTERAE ANNUE van 1641 aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen, dan geschiedt dit niet omdat ik de eerlijkheid der samenstellers of de geloofwaardigheid hunner zegslieden ook maar eenigszints in twijfel trek. Maar indien deze LITTERAE zeggen wat zij geacht worden te zeggen en indien er tegen het door haar beschrevene niets aan te voeren valt, wanneer deze historische documenten onbetwifelbare en onwraakbare waarheid bevatten, dan ben ik verplicht eene meening, die mij lief is, op te geven als een dwaling. Maakt mij dit partijdig, niemand kan het mij euvel duiden. En binnen en buiten de muren van Ilion heerscht deze partijdigheid.

Onbetwifelbare en onwraakbare historische documenten zijn indien zij te vinden zijn, uiterst schaars. Vooral zoo spoedig zij iets behelzen, waarbij de schrijver zelve, zij het dan ook in nog zoo verwijderde mate betrokken is. Men ziet met de oogen die het leven heeft gemaakt. Men schrijft in de vormen, die de omstandigheden ons hebben geleerd. De goede trouw

en de waarheidsliefde zijn hoedanigheden, die in de oogen van anderen reeds lang begonnen te verbleeken, toen wij meenden dat zij nog in alles bij ons schitterden. De Romeinsche rechtspreuk *unus testis nullus testis* heeft ook voor den geschiedschrijver hare waarde.

Dit zijn zeer vage bespiegelingen. Maar indien men eens wil tasten en voelen hoe twee volkomen cerbiedwaardige en betrouwbare personen één zelfde feit op verschillende wijze kunnen verhalen en wel op zoo verschillende wijze, dat de een als feit vermeldt wat de andere vlak weg tegenspreekt, dan veroorloof ik mij een voorbeeld aan te bieden dat in deze zaak niet geheel misplaatst is.

In de *relatio Visitationis* van den P. Provinciaal Thomas Dekens leest men, behalve het boven reeds meêgedeelde, over P. Petrus Laurentii: „Vir fuit indefessus per multos annos et valde utilis in hac statione Ante triennium multa passus est, quando per aemulationem duorum exactus est cum reliquis religiosis ex urbe; et caeteris denuo admissis aegre potuit impetrari ut reciperetur.”

Het is geen onbescheidenheid wanneer ik de door den uitgever P. van Lommel, achter *duorum* weggelaten woorden aanvul met *Saecularium sacerdotum* of iets dergelijks.

Nu leest men in de *Relatio* van *de la Torre*, wier uitgave wij mede aan P. van Lommel danken over den toestand te Amsterdam: „Religiosi autem alii adsunt: Societatis Jesu tres, quorum duo veterani sunt milites, a pluribus annis hic missionem obtinentes, et secundus quidem non semper cum clero pacificus. Sunt autem illi Augustinus a Teylingen, Petrus Laurentii et Henricus ab Alckemade. . .” En verder: „Turbatio autem hic ante biennium fuit aliqua ex dimissione Regularium, quam hic tunc fecerat magistratus, eo quod per se et per socios transcentes seu ad tempus permanentes et nimis magnis congregationibus faciendis excessissent et moniti non obtemperassent; sed intercedentibus pro illis primariis de Clero (cui falso conati sunt eorum aliqui, eorumque sequaces proscriptionem

illam affingere) paulatim unus post alterum de novo rea missus fuit ab eodem magistratu et a praetore certis sub conditionibus. . .”

Beiden P. Dekens en de Vicarius Apostolicus verhalen hier hetzelfde geval — het *biennium* bij den laatste is met het *triennium* bij den eerste niet in strijd; het wordt verklaard door de omstandigheid dat de la Torre's *relatio* waarschijnlijk geschreven was lang voordat zij te Rome op 1 Sept. 1656 werd aangeboden, terwijl P. Dekens zijn verslag dagteekende uit Leuven op 8 December van hetzelfde jaar. Hetzelfde feit — en welk een verschil in de voorstelling. De beide voorstellingen schijnen op geene wijze met elkander in overeenstemming te brengen; zij schijnen slechts de keuze te laten tusschen waarheid en, laat ik parlementair blijven, onjuistheid; zou het niet te veel scherpzinnigheid kosten de waarheid in beiden te onderscheiden, zonder dat een der partijen goetrouwig onwaarheid sprak?

Er zal nu wel noch van euvelmoed, noch van dorperheid spraak kunnen zijn, wanneer ik meen dat de betrouwbaarheid der *Litterae Annuae* als historische documenten moeilijker hooger kan geschat worden dan die der genoemde *Relationes*. Zelfs zou men kunnen zeggen dat deze laatste eer en meer dan de eerste, bestemd waren om historische documenten te zijn.

Uit den stijl der *Litterae annuae* ons door P. van Lommel als bijlage meêgedeeld blijkt dit toch wel al te duidelijk. Men zal hier eer van *le style fleuri* spreken dan van iets anders en de soberheid is juist te betreuren in het gemis aan scherpe en nauwkeurige bijzonderheden.

Men is verplicht somtijds tusschen de regels te lezen. Het geval te Schoonhoven is verhaald op eene wijze, die juist niet door de uitnemende beoefening er van herinnert aan het voorschrift: „de contradictionibus et persecutionibus, si quae fuerint, ea tantum attingant, quae aedificationi fore videbuntur.” Hoe uitvoerig ook, het verhaal kan toch niet op volledigheid bogen; alleen door de omstandigheid, dat de missionaris der Societeit er kwam *rogatu civium*, blijkt, dat men niet met een Jesuïeten-statie te doen heeft en heilige ijver hier met

het recht van anderen in botsing kwam. Mag ik het zeggen? Het geheele verhaal schijnt mij sterk gekleurd; Joannes of Nicolaas Visscher was in 1656 een pastoor, die in vrede zijn werk deed en in 1638 hoort men van hem gewagen als van een „*insignis concionator, qui non tantum oppidi sed etiam pagorum curam gerit, ibique nocte dieque magno cum fructu laborat.*” Van den *insignis concionator* blijft in de *litterae annuae* wel niets over.

Ook is het moeilijk alles met de tijdrekenkunde in goede harmonie te houden. Het is niet onbekend, dat in 1641 Rovenius aan den P. Jesuïet te Vianen de pastoreele rechten wilde doen ontzeggen, maar van het hier vermelde vindt men nergens een spoor. Opmerkelijk is het echter dat men in een *relatio* van 1638 kan lezen: „*unus Capuccinus ex Superiorum auctoritate et unus Societatis Jesu illic resident. Sed hic se contra ordinationem Vicarii apostolici ingessit, ac Capuccino exilium a Dominio Vianense per Magistratum procuravit; sed eo non obstante ille rediit et modo illic toleratur.*”

Het is volkomen waar: het placaat van 1641 is in de *litterae annuae* zeer juist beschreven. Maar wie dit niet met juistheid beschrijven kon, had in 1641 niet in de Geuniceerde provinciën moeten leven. De latijnsche vertaling van dit placaat of, ten minste, de juiste opgave der verscherpte bepalingen zal in de *rerum gestarum capita latine collata* door den provinciaal der Belgische provincie in Januari 1642 naar Rome opgezonden, wel niet hebben ontbroken.

Is het nu, zooal niet een vermetele, dan toch een vrij overbodige daad, wanneer men de mededeeling van Vondels bekeering in de *litterae annuae* gegeven aan een nader onderzoek onderwerpt? Ik vrees niet dat men aldus zal oordeelen. Van een onvoorwaardelijke geloofwaardigheid is geen sprake en deze wordt door al hetgeen in deze bescheiden wordt gevonden niet gebiedend opgelegd.

De eerste en grootste vraag, die zich hier aan ons opdringt is de vraag: zeggen de *litterae annuae* van 1641 met even

zoo vele woorden dat Vondel tot de door de Jesuïeten voor Christus' Kerk herwonnen vruchten behoort?

Ik heb het niet gelezen.

De redenen, die mij tot dit antwoord voeren zijn de volgende:

Vooreerst mag het weder herhaald, dat men hier geensints te doen heeft met een stuk op de plaats zelve door ooggetuigen geschreven. Men heeft hier niet te doen met een document door de bewerkers van Vondels bekeering zelven opgesteld. Men heeft te doen met een hoofdstuk der *litterae annuae* te Rome opgemaakt in het Collegium Romanum, met een stuk uit de derde hand.

Op deze bijzonderheid behoort met eenigen aandrang de aandacht te worden gevestigd. Men heeft hier niet te doen met iets dat vergeleken kan worden met de „Jahresberichte der hamburg-altonaischen Missionäre an den Provinzial der nieder-rheinischen Provinz." Wat P. Paulus Pierling S. J. schrijft in de voorrede der *Missio Moscovitica* door hem aan de *annuae litterae* van 1584 ontleend, geldt ook hier: „De même que tous les autres articles de ce livre, le récit de la mission Moscovite est un travail de compilation." De jaarbrieven over 1641 zijn niet in druk verschenen; het document door P. van Lommel ons medegedeeld is een *article* van het geheele handschrift dier *litterae annuae*.

Hierdoor wordt ook verklaard hoe de handteekening van den P. Provinciaal op het ons meegedeelde handschrift ontbreekt. Op zijn jaarverslag moest zij worden gevonden; op deze *litterae annuae* was voor haar geen plaats.

Deze bijzonderheid lijdt geen twijfel. Zij wordt boven allen twijfel verheven, indien men het hier meegedeelde document eens vergelijken wil met de *annuae missionis Hamburgensis* door Dreves uitgegeven; het verschil is te opmerkelijk. Even opmerkelijk is de bijna treffende overeenkomst in toon, stijl, in den aanleg van het geheele verhaal tusschen deze *litterae annuae* en de boven vermelde *Missio Moscovitica*.

Men heeft hier te doen met een stuk uit de derde hand.

Het is dus zeer mogelijk dat de een of ander uitdrukking aan nauwkeurigheid en scherpze verloren heeft.

Maar ten andere doet de taal dezer *litterae annuae* zelve eenige bedenkingen opkomen. Bij het verhaal der bekeering te Zwolle wordt duidelijk de werkzaamheid van den P. Jesuïet aangewezen: „cum pro voto suo nostrum de catholicae religionis veritate subinde audisset disserentem.” Ook bij het geval te Beest wordt, zoowel voor wat betreft den monnik, als waar het geldt de non, het zonder omwegen gezegd: „a nostro” en verder: „ab uno e nostris.” — Bij de honderdjarige te Leiden wordt gesproken van „virginis devotae instructione”, en onwillekeurig denkt men aan de zinsnede over Vondels dochter „qui ubi vidit filiam suam . . .”

Deze overwegingen worden door een derde versterkt. Zelfs wanneer men aanneemt, dat het „eorum” en „inter hos” der bekende zinsnede in het zinverband zou beteekenen: *Het getal der door de onzen bekeerden; onder de door de onzen bekeerden*; — hetgeen geenzints onverbiddelijk noodig is — dan ontmoet men hier eenige zakelijke bezwaren, die niet zoo onmiddellijk weg te cijferen zijn. Het zijn namelijk cijfer-bezwaren. *Zeshonderd* bekeerlingen, alleen door de zendelingen der Societeit, het getal is benijdenswaardig. Maar het wordt eenigsints verwonderlijk wanneer men de werkzaamheid der overige geestelijken ook maar naar een eenigsints gelijken maatstaf schat.

Wanneer nu bij dit alles de wetenschap komt, dat ook zaken van grooter belang niet op de eerste plaats door de leden der Societeit tot stand gebracht, in de *litterae annuae* konden worden opgenomen; dat de strenge voorschriften allereerst golden voor de opteekeningen in de huizen der provinciën; dat in dezen brief over 1641 van onoverlegd handelen geen spoor te vinden is, getuige de zorg, waarmede telkens het voornaamwoord *noster* wordt gebezigd; dan, ja, dan zal het wel niet zoo geheel onredelijk schijnen wanneer ik eenvoudig belijd in het document nog niet te hebben gevonden, dat Vondel voornamelijk door de Jesuïeten tot de kerk van Christus is teruggebracht.

Mijn gezicht zou op dit stuk zeer worden gescherpt en mijn oordeel niet weinig verhelderd, wanneer ik van elders iets wist over dezen Silezischen graaf en den zoon van dezen Lutheraanschen predikant. Indien een van deze twee als een bekend bekeerling der Jesuiten viel aan te wijzen: de zaak zou anders staan. Men moest dan eerder en meer dan nu aan dit verhaal der *litterae annuae* de beteekenis gaan hechten, dat Joost van den Vondel zich met zijn twijfelingen en vragen allereerst en voornamelijk tot de paters Jesuiten gericht en bij hen het goede antwoord, de Perle, gevonden had.

Nu is dit niet het geval. Bij al het reeds aangevoerde is dit niet zonder beteekenis. Het gaat ook niet aan Anna van den Vondel en den jongen Joost tot de bekeerlingen door de priesters der Societeit te rekenen. Van dit alles vindt men in deze *litterae annuae* eigenlijk geen woord. Zelfs van de bekeering van Anna Bruijnings door een P. Jesuit wordt niet uitdrukkelijk gerept. En mag ik vragen, waar Vondel dit nichtjen bezongen heeft „als te vergeefs tot afval aangezocht door hare ouders”? In de fraaie *Maeghdepalm* is er geen letter van te vinden en evenmin in den aanhef van *Johannes de Boetgezant*. Ook de jaarbrieven van 1644 komen die van 1641 niet bevestigen. Wat zij over Katharina van den Vondel mededeelen moge zeer belangrijk zijn, die tweede echtgenoot is en blijft een onbekende. Zoolang het trouwbriefje of wat daarmee gelijk staat, niet vertoond is, mag ik niet gelooven, dat Vondel de onkieschheid zou begaan hebben, die het bruiloftsdicht op Reinier van Estveld en Rebecca Bruijnings — 1658 — onderstellen doet. Of zou Vondel den stiefvader, al ware deze mennonist gebleven, tot tweemalen zoo op zijde geschoven hebben als het hier geschiedt? Tot tweemalen: immers eerst laat hij der bruid voorspellen: in uw kindje

„Zietghe vader *Bruining* weër
Of een *Estvelt* in zijn oogen
Tintelstarren klein en teer.”

en de vrijer vraagt:

Zoudtghe, o lief, om dit vermeiden
Schroomen van *uws moeders* werf,
Van uw zusteren te scheiden
En te wisslen erf om erf."

Vondel kon wel een *Koenaart* zijn, maar hij had zijn zuster toch te lief om haar aan den bruiloftsdisch van hare dochter het tweede huwelijk te verwijten, zoo scherp te verwijten als dit met name in de tweede aanhaling geschiedt.

Men zal wel willen erkennen dat deze bedenkingen eenige waarde hebben, al doen zij over het geheel aan de historische waarde dezer documenten en aan de geloofwaardigheid hunner samenstellers geen afbreuk. Wat zeg ik: hun samenstellers? Met dezen hebben wij hier niet te doen. Wij hebben hier niet te doen met de mannen *qui puncta collegerunt* in de staties en huizen der *missio hollandica*. Hadden wij het geluk deze *puncta* voor ons te hebben, de strijd zou waarschijnlijk niet worden gestreden.

Mag ik tot besluit van dit onderzoek betreffende de *LITTERAE ANNUAE* voor een oogenblik het woord laten aan een hoog gestemd gevoel van bewondering? Hoe meer en hoe nader men kennis neemt van het *Institutum Societatis Jesu* hoe meer eerbied men gevoelt voor Ignatius van Loyola en zijn opvolgers. Ik wil niet spreken van den heilige, ik wil hier, voor zoover 't mogelijk is, alleen spreken als, wat onze Duitsche naburen noemen, een *Verstandsmensch*. Het is te begrijpen dat Höfler van den grooten ordensstichter sprekend zegt: „ein organisatorisches Talent wie die Welt seit Jahrhunderten keines gesehen." Let op deze *litterae annuae*. De eerste wet van den Jesuïet is volstrekte zelfverloochening. Maar zelfverloochening is hier hetzelfde als toewijding aan God. Het „ad majorem Dei gloriam" is het eenige doel; alles moet daartoe samen- en medewerken. Maar de groote

kenner van het menschenhart wist te goed, dat om dit doel te kunnen nastreven aan al het echt en edel menschelijke voldoening moet worden gegeven. De mensch mag verlangen naar het doen van eervolle daden en het winnen der daarmede verbonden eere, indien ook die eere zelve mede machtig wordt tot het verspreiden der eere Gods. Ziedaar de gedachte, die de instelling en samenstelling der *litterae annuae* bezielt. Van ijdelheid en zelfverheffing is hier geen spraak, al het gewone, allerdaagsch menschelijke is buitengesloten. Maar toch voelt ieder lid der Societeit, dat hetgeen hij werkt niet wordt vergeten, dat zijn arbeid tot de historie behoort. Hij weet dat dit geschiedverhaal wêer anderen zal opwekken tot ijver, moed, volharding hij beseft de dubbele kracht zijner daden, ook het verhaal daarvan zal strekken ter eere Gods. Straks gaan die *litterae annuae* van Rome uit de wereld door en in de huizen van Spanje hoort men van de daden der broeders in de geunieerde provinciën. Welk een fiere gemeenschap en welk een krachtige eenheid bloeien en groeien uit die eenvoudige voorlezingen. Deze *litterae annuae* zijn in den meest verheven zin de *bulletins* der gewonnen veldslagen en der groote krijgverrichtingen, die bij dagorder ter kennis van allen worden gebracht en allen op de edelste wijze, door een naijver zonder ijverzucht, maken tot een.

IV.

Een paar kanteekeningen op andere punten mag ik hier niet laten ontbreken.

Men is aan P. van Lommel oprechten dank schuldig voor de inderdaad uitnemende wijze, waarop hij het ontstaan van het placaat van 30 Augustus 1641 in het licht heeft gesteld. De geschiedenis van dit placaat, wordt door P. van Lommel — de uitvoerige aanhaling zal niemand leed doen — aldus beschreven:

„Ik houd het er voor, dat het Placaat van 30 Aug. 1641, waarvan ik den titel boven vermeldde en dat ook de *Litterae annuae* aanhalen, een gevolg is van de missieve van het Hof van Holland aan de Staten van Holland in dato 24 April 1640. Alzoo is, m. i. in 1641 in gemeld placaat slechts uitgebreid geworden wat in 1640 omtrent bepaalde personen was voorgeschreven. In 1640 werd gelast te inquireeren jegens aangegeven personen en tegen hen te procederen in overeenstemming met bestaande placaten en beschreven rechten; in 1641 werd gelast een zelfde inquisitie omtrent personen en zaken in te stellen over W. Vrieslandt, N. en Z. Hollandt naar de „stoute ende exorbitante actien van de Pausgesinden.”

„Welke die actiën waren?

„Ik heb in mijn bezit een afschrift van eene missieve van het Hof van Holland aan die zelfde Staten van Holland, die een antwoord bevat op een schrijven, in dato 10 Maart 1641, door de laatsten aan het Hof gezonden. Die missieve is van 19 Dec. 1643. In dat stuk wordt herinnerd, hoe het Hof gekomen is „tot volcomen kennisse van den gantschen staet der Pausgesinden en henluyden cōportement” . . . hoe „sedert het emanieren der jongste placaten, van het espireeren van den Trèves (het Bestand [1609—21] waarvan ik hierboven sprak) herwaerts 't zij door de duysterhey, ofte veeleer deur misduydinge ofte misverstand derselver, de vreemde ende van nieuws dagelyks ingecomen priesters ende allerley soorten van paepen, niet alleen, niet en syn geweert, maer ter contrarie publiquelyck getollereert ende soo doende tot het pleegen van haren afgodendienst ende pauselycke superstitiën syn als geoctroyeert geworden.” En dan volgt eene verklaring op welke wijze die vreemde priesters en papen „haer residentie plaets” hebben verkregen, wie sij ook mochten zijn, en hoe groot hun getal ook was. Vervolgens wordt gemeld, hoe de Pausgezinden „zoo in de steden als ten platte lande aen alle kanten, doch in sonderhey ende voornamentlycke in 't Noorder quartier” eene menigte kerken en kapellen bouwen, van bin-

nen rijk versierd, „alwaer haer het pleegen van haeren dienst publyckelyk toegelaten” wordt; en hoe zij nog altijd voortgaan „dagelyks nieuwe gestichten uit haere gemeene beursen ende collecten, soo tot woninge der priesters, paepen en de byzittende clopzusteren als tot het houwen haerer vergaderingen op te bouwen.” Doch, hoe verschrikkelijk het voorgaande ook moge zijn, het kapitale punt moet nog volgen. Men oordeele. „In alle welk stout ende vermetel doen, zeggen de Heeren van het Hof, wyluyden haer dan nogh ten hoogste vinden gestyft ende geanimeerd deur haer geestelycke hoofden en overicheden bij den Paus ende synen Raet, hier in desen Lande over haer gestelt, in de welke als in haer eyge Erflanden, syluyden eene volcomen *hierarchique regeringe* hebben gestabilieert: Bisschoppen, vicarissen, proosten, deekens, pastoren, capellanen ende verscheyde soorten van capitularissen, secretarissen ende diergelyke officieren meer hebben gestelt ende geordonneert, met praescriptie van verscheyde reglementen ende concordaten, waerop haer niet alleen de kennisse ende de jurisdictie van kerkelyke maar ook van wereltlyke saeken bedecktyk onderwinden ende aenmaetigen.”

„Dit onheil, de oprichting of inrichting der quasi-kerkelijke hiërarchie in de Vereenigde Nederlanden moest worden voorkomen.”

Hiermede is de zaak toegelicht. Het is treffend ook hier te zien hoe het slaan der herders om de kudde te verstrooien steeds de regel in den strijd tegen de Kerk is geweest. Waar men het bestand der Kerk wil aantasten, daar slaat men de hand aan de hiërarchie. In de geunieerde provinciën was van een bisschoppelijke hiërarchie geen sprake meer, er bestond slechts een kerkrechtelijke orde, die op de Apostolische Vicariaten past — „een quasi-Kerkelijke hiërarchie” is misschien niet geheel het juiste woord — maar in 1640 en de volgende jaren was men voor deze even beducht als voor die *volkomen* hiërarchie in 1853.

Wat ik reeds vroeger aanduidde meen ik hier te mogen herhalen: Leonardus Marius is niet vervolgd ter wille van Vondel; de paters Jesuiten leden om die oorzaak evenmin verdrukking en nood. Is dit *onmogelijk*? De vraag is niet te beantwoorden. Maar er bestaat geen enkele stellige reden, die van hare bevestigende beantwoording behoeft terug te houden. Indien er tusschen de bekeering van Vondel en de vervolgingen te Amsterdam, Doesburg, Middelburg en 's Hertogenbosch eenig verband bestond, zouden dan de *litterae Annuae* voor dat verband geen enkel woord hebben over gehad? Ik vind de vraag bijna te eenvoudig.

Het lijdt toch ook geen twijfel of, indien waarlijk de bekeering van Vondel zulk een beweging had verwekt, juist deze beweging het feit zelve in al zijn omstandigheden ter openbare kennis zou hebben gebracht.

Nog mag ik opmerken, dat deze vervolgingen wel tevens gevolgen van het placaat van 1641 zullen geweest zijn en dat dit placaat, niet anders dan alle overigen, als de eersten tegen wie het gericht was de Jesuiten noemden. Al deze placaten toch gelden „de schadelicke ende moordadige secte van Jesuiten ende andere Priesters, Monicken ende geseijde geestelicke of Religieuse Persoonen, van de Roomsche Religie sijnde.” De Jesuiten hadden den fellen haat der Staten voorzeker allereerst te denken aan hun verteerenden ijver, maar die haat werd niet weinig gevoed door de gemeene lasteringen bij de moord van den Zwijger tegen de leden der Societeit rondgevent.

Het doet mij leed . . . maar neen, ik wil mijn leedwezen blijven uitspreken door zwijgen. Wanneer men iemand het doen van verwijten gaat verwijten, dan is het niet ongeraden de les van Stalpert van der Wiele te bedenken:

„De meulens moeten malen, Hetgeen men daarin stort.”

en, in rechtmatige vreeze voor hetgeen uit verwijten kan

worden gemalen den man die „deucht met vreucht" zocht na te zeggen:

„Houd op dan, malle meulen! Uw spot met mij te speulen,
Uw meel en is toch niet, Als ielheid en verdriet."

Nog een woord over den bekenden brief van Antonides van der Goes aan Geerardt Brandt.

Op de eerste plaats moet ik hier mededeelen wat P. van Lommel over *de fransche Jesuïeten* ten beste geeft.

„Wat al beweging is er gemaakt over die *Fransche Jesuïeten*, onder welke benaming hier alleen kunnen voorkomen P. Laurens en P. van Teylingen, als zijnde de eenige leden der Societeit die destijds te Amsterdam waren.

„Ik waag het op mijne beurt eene verklaring dier benaming te geven. Voor de komst van de Fransche karmelieten te Amsterdam (1662) waren de Jesuïeten meer dan eens op enkele plaatsen de eenigen onder de geestelijken die Fransch spraken, en sommigen deden dit zoo vlug en met zooveel gemak dat zij voor Franschen doorgingen. En geen wonder. Van de jaren 1584 tot 1609, deden zij hun novitiat te Doornik, waar nog heden, evenals vroeger, door beschaafde lieden niet dan Fransch of Waalsch wordt gesproken. Na 1611, bij de definitieve splitsing der *Provincia Belgica S. J.* in *Gallico-Belgicam* en in *Flandro-Belgicam*, ontvingen onze jongeren hunne eerste vorming te Mechelen. Dientengevolge hadden soms latere missionarissen der Societeit hier te lande minder vaardigheid in het gebruik der Fransche taal. Eenigen hunner toch verkeerden van toen af nagenoeg in hetzelfde geval als de meeste seculiere geestelijken die doorgaans hunne lagere studiën deden aan scholen in het buitenland, als in de Rijnlanden en in Zuid-Brabant, en hunne hoogere studiën, met uitzondering van slechts weinigen, die te Douay studeerden, gingen doen te Keulen, te Leuven en te Rome waar de Fran-

sche taal schier onbekend was. Dat bovendien de beide Paters zeer ervaren in de Fransche taal moeten geweest zijn, zal wel volgen uit het feit dat en Laurens en van Teylingen leeraars zijn geweest aan Belgische colleges, waar de Fransche taal de overheerschende was. Zoo was P. van Teylingen professor van de Rhetorica te Brussel.

„De bevestiging van hetgeen ik zooeven zeide, dat nl. somtijds op sommige plaatsen de Jezuieten de eenigen onder de geestelijken waren die Fransch spraken, kan ik toevalligerwijze geven wat betreft de stad Leiden ten jare 1639. Een der twee alstoen daar verblijvende missionarissen van de Societeit schreef in de punten voor de *Litterae annuae* bestemd, het volgende: „Censetur in hac urbe catholici cives non multo plures quam 2000. Externorum qui e Belgio, Germania, Gallia venerunt, numerus certus iniri non potest. Credunt tamen ipsi magistratus esse eos numero majori quam cives. In his forte media pars gallice tantum loquitur.

„„Utuntur opera nostra cives amplius 300; item honestiores et litterati prope ad unum omnes; item omnes qui gallice loquuntur: nam praeter Societatis sacerdotes (twee in getal) qui gallice novit nemo est nec a pluribus annis quisquam fuit.” Uit dit schrijven blijkt derhalve, dat, ten jare 1639, in de stad Leiden, die twee duizend katholieke burgers telde, het aantal katholieken uit den vreemde volgens den magistraat grooter was dan dat der katholieke burgers. Wie nu onder de vreemdelingen uitsluitend Fransch spraken, hoorden, gelijk men oudtijds zeide, bij de Jezuieten. Waarom? „omdat, vermeldt de briefschrijver, er behalve de priesters van de Societeit niemand is die Fransch spreekt en er sinds vele jaren ook niemand is geweest.”

„Wat ons hier van Leiden wordt verhaald, was ook zóó elders, zóó, gelijk blijkt uit een brief van 3 October 1641, door P. Laurens geschreven aan P. Hieronymus van Suerck S. J., de zaken der Hollandsche Missie bij den Nuntius te Keulen waarnemend, bij name te Amsterdam waar de Paters

Laurens en van Teylingen de eenige Jezuieten waren, en di dus, een van beiden, Vondel moeten hebben bekeerd."

Ik wensch niet in twijfel te trekken wat de missionarissen te Leiden hebben opgeteekend, noch wat P. Laurens in 1641 mag hebben geschreven. Maar de algemeenheid der uitspraak is voor mij eenvoudig onaannemelijk. Men kan gerust zeggen dat in de zestiende en zeventiende eeuw de kennis der fransche taal onder de beschaafde standen in Noord-Nederland zeer algemeen was. Het is daarbij een bekende bijzonderheid dat de geestelijkheid dier dagen onder hare leden een zeer groot aantal zeer beschaafde lieden telde, mannen, die uit de betere standen der maatschappij waren voortgekomen. De gebroeders *de Meeren* b.v. waren allen leden van het Oratoire van den Kardinaal de Bérulle en zij waren niet de eenigen. Daarbij behoorden zij ontegenzeggelijk tot een even deftig als rijk geslacht.

De algemeene uitspraak van P. van Lommel wordt ook wel een weinig onwaarschijnlijk door andere mededeelingen van tijdgenooten. In het „Verhaal van de opkomst der nieuw opgerechte pastorije" zegt pastoor de Cock over de fransche gemeente te Leiden onder meer: „De Priesteren hielden elck haere beurt, om deese vergaedingh te bedienen, ter tijd tot dat den geest van eenighe wat verflauwt synde, een kleijn verschil onder hen luiden ontstont, wie deese arme menschen zoude het H. Evangelie aankondighen. Zij waeren meest of Waelen of Bovenlanders en Vlaaminghen; dogh alle wel verstandigh van onze Neederlandsche taele. Den eenen schoof dien moeyelycken en benaeuwden last op de schouderen van den ander en dese wederom op een ander.

„Zij dan te samen gekomen synde beraedslaeghde, dat men een of meer Priesteren zoude kieszen, die dese arme menschen afsonderlyck soude bedienen."

De eerste nu, die deze arme menschen afzonderlijk bediende was François Eelkens, prêtre de l'Oratoire, die in 1640 dezen last op zich nam. Uitvoerige bijzonderheden hierover heeft

Dr. Frenaij in het Archief van Haarlem, II, bl. 45 en 146 medegedeeld.

Het is ook onbetwifelbaar dat te Amsterdam vóór 1662 fransch sprekende priesters werden gevonden, te gelijk met de p.p. van Teijlingen en Laurens.

Immers in de *Relatio* van de la Torre, uitgebracht in 1656, lezen wij, dat zich te Amsterdam bevonden: „Nicolaus van Baeren, Gallis praecipue deserviens, atque belgice aequae ac gallice optime dicens, sed hic nuper ad annum ex hoc oppido est proscriptus, quod librum controversiarum mutuo dedisset proco catholico, ut eo mediante converteretur proca haeretica. Adsunt etiam Alexander de Begis, etiam utriusque idiomatis ac latinus concionator disertissimus, Reynerus Ingelius I. U. L. et congregationis Oratorii Sacerdos...”

Algemeene uitspraken op historiesch gebied, hoe voorzichtig ook ingekleed zijn maar te gevaarlijk en, al blijf ik de verklaring door P. van Lommel van de *Fransche Jesuïeten* gegeven vernuftig vinden, boven allen twijfel verheven acht ik haar niet.

Maar meer dan betwifelbaar is de gevolgtrekking, die in de laatste zinsnede van P. van Lommel wordt aangegeven. Alleen de Jesuïeten spraken fransch, P. Laurens en P. van Teijlingen waren de eenige Jesuïeten, zij moeten Vondel hebben bekeerd.

Indien ik mij niet bedrieg, dan ontbreekt aan dit gebiedend besluit de gebiedende sluitreden. Of staat het soms reeds vast, dat de *Fransche Jesuïeten* de geestelijken zijn, die het meest gearbeid hebben om Vondel Roomsch te maken? Staat het vast, dat Marius niet op de eerste plaats onder deze geestelijken moet worden gerekend?

Ik heb wel een zeer stellige uitspraak vernomen, maar niets meer. Zij luidt aldus: „Over de traditie „bij monde” vóór 1714, zij geen enkel woord verspild, evenmin over den brief van Antonides van der Goes, den 23 Maart 1681, aan Geeraert Brandt gericht, die goed gelezen en verklaard niets bewijst ten gunste van Vondels bekeering door Marius.”

Die goede lezing en die goede verklaring ontbreken nog. De verwijzing naar het artikel van Mr. van Hasselt in de Dietsche Warande is onbegrijpelijk. In dit artikel wordt alleen gehandeld over Vondels ouders en dochter.

De vergelijking van de hierboven meêgedeelde uitspraak met het artikel van Mr. van Hasselt leidt inderdaad tot niets. Zij kan alleen aanleiding geven tot het vermoeden: Antonides die zich op dit éene punt vergistte, kan zich ook op een ander hebben vergist. Maar welk is dan het andere punt? Ziedaar de vraag. Waarom bewijst de brief van Antonides *niets* voor Marius, en *alles* voor de Jesuïeten? Nog eens: ziedaar de vraag. Het antwoord ontbreekt. Want hoe vernuftig de verklaring van het *Fransche Jesuïeten* ook zij, onwraakbaar is zij nog niet.

Bestaat er eenige reden om het „welke geestelijken” van Antonides alleen op de Jesuïeten te betrekken?

Waar schuilt zij dan? In het spraakgebruik der zeventiende eeuw sluit „geestelijken” evengoed én reguleren én seculieren in. Het omvat alle geestelijke personen, zelfs kloppers en begijnen. Men kan het in de placaten zien. Wanneer men aan het woord een bijzondere beteekenis wil geven, dan kan men zeggen dat het eer seculieren zou moeten aanduiden, daar de Jesuïeten altijd uitdrukkelijk worden genoemd. Uit het woord valt tegen Marius niets af te leiden. Hij behoudt krachtens den brief van Antonides de eerste en voornaamste plaats.

Het zou een ver gezocht bewijs en al een zeer zonderlinge redeneering zijn wanneer men het volgende betoog waagde. Geraerd Brandt verhaalt: „eenige Priesters en andere geestelijken, hoopend een’ man van zulk een vermaardheid te winnen, krachtig hier in werkten.” Dit „geestelijken” kan hier niet anders beteekenen dan Jesuïeten; het is dus duidelijk, dat door de „geestelijken” van Antonides, die „het meest hebben bijgedragen” de Jesuïeten worden bedoeld, de Fransche Jesuïeten.

Deze bewijsvoering is wel een reeks van zonderlinge sprongen. Zij beweegt zich in de volgende slingeren:

Antonides heeft een brief geschreven aan G. Brandt en in dien brief Marius en de Jesuiten genoemd als 'de geestelijken, die het meest gearbeid hebben om Vondel Roomsch te maken.

Brandt zegt, dat tot Vondels bekeering door eenige priesters en geestelijken het krachtigst werd gewerkt.

Onder de geestelijken mag men hier niet anders verstaan dan de door Antonides aangewezen Jesuiten.

Dus kan ook het „welke geestelijken” bij Antonides *alleen* betrekking hebben op de Jesuiten.

Men zal wel willen toegeven dat er in deze sluitreden nog al eenige sprongen voor- en achterwaarts zijn. Maar ook al wilde men haar aannemen, dan bleven er altijd nog twee, naar mijn meening, vrij gewichtige vragen, onbeantwoord.

De eerste: wat doet MARIUS in den brief van Antonides? Is hij eenvoudig een pastoor, aan wien Anna van den Vondel toegang geeft tot haars vaders huis en die daar over „koetjes en kalfjes” komt kouten?

De tweede: Wie bedoelt Brandt met *de priesters*?

Men heeft de keus, men kan de geheele getuigenis van Antonides onontvankelijk verklaren, hoewel daartoe geen dwingende reden noopt. Maar dan valt er uit den brief ook niets te halen ten voordeele van de missionarissen der Societeit.

Of men zet met den „beter ingelichten” Brandt, zooals mr. van Hasselt hem noemt, de Roomsche opvoeding van Anna van den Vondel ter zijde, maar men behoudt dan ook met denzelfden Brandt de verdere mededeelingen in den brief, ook al leest men in plaats van Marius en Jesuiten: „priesters en andere geestelijken.”

Hieraan kan men niet ontkomen. Alle goede lezingen en goede verklaringen, moeten achterstaan bij de eenvoudige lezing. De eenvoudige lezing van den reeds genoemden brief doet ons zien, dat naast en met de Jesuiten de eerste en voornaamste bewerker van Vondels bekeering geen andere was dan LEONARDUS MARIUS.

Het zal wel overbodig zijn hier, na den heer Klöpper, nog

eens te herhalen dat het verschijnen der *Batavia Sacra* in 1714 in het minst geen recht geeft tot de verklaring dat vóór dat tijdstip de bekeering van Vondel door Marius een onbekend feit moest heeten. Al had men den brief van Antonides niet, dan zou toch dit besluit door niets worden gewettigd.

Als uitkomst van dit onderzoek mogen hier een paar bescheiden punten worden opgeteekend.

I. Tegen de betrouwbaarheid van Hugo Franciscus van Heussen bestaat, voor zoover betreft het verhaal van Vondels bekeering door Marius, geen redelijk bezwaar.

II. De historische waarde der *Litterae Annuae* wordt niet aangetast wanneer men Marius den hoofdbewerker van Vondels bekeering blijft achten.

III. De brief van Antonides van der Goes blijft het bewijs dat er in 1681 een overlevering ten gunste van Marius bestond en de overeenstemming van van Heussen, Dujardin, Foppens en Hartzheim bewijst, dat in 1714, in 1715, in 1739 en 1743 aan deze overlevering niet werd getwijfeld.

V.

Op waarlijk uitmuntende wijze heeft Rector Klönne de getuigenis van Vondel ten gunste van Marius in dit geding doen vernemen. Indien ik hier een breedere uiteenzetting van deze getuigenis waag te geven, dan volg ik eenvoudig den weg, door Marius' opvolger gewezen.

Voor mij is Vondel inderdaad de hoofdgetuige in het geding. Zonder omwegen wil ik ook verklaren, dat, indien 's lands oudste en grootste poët in deze zaak voor iemand getuigt, hij getuigt voor Leonardus Marius.

Het feit dat Vondel vele en daaronder zeer fraaie verzen op de Societeit van Jezus heeft geschreven, bewijst niets, daar het te veel bewijst. Vondel heeft al het groote en schoone van zijn tijd en zijn omgeving bezongen. De lijst van sekuliere geestelijken, bij wier portret de Nederlandsche Virgilius, bij. schriften heeft vervaardigd, of aan wie hij bij de een of andere gelegenheid een gedicht heeft gewijd is een zeer aanzienlijke. De muze van Vondel is voor paters en pastoors even vrijgevig geweest met haar bloemen en kransen, zij heeft nooit partij gekozen in de soms hooglopende twisten dier dagen. Zij heeft de offerengelen omlaag geroepen om ter eere van Philippus Rovenius en zijn jubeljaar des priesterdoms loof en bloemen te strengelen tot feestoenen, maar zij heeft er niet aan gedacht, om een strijdbaren toon te doen hooren voor den Apostolischen vicaris, die de Concordaten gehandhaafd wilde zien.

Het feit, dat Vondel de *lijkstaatsie van den E. Heer Leonardus Marius* heeft bezongen, heeft dan ook slechts een betrekkelijke waarde. Wel mag het treffen, dat Vondel behalve deze lijkstaatsie nog een kernachtig bijschrift op 's mans beeltenis plaatste en twee waarlijke keurige grafschriften ten beste gaf.

Vondel heeft nooit verzen geschreven, die geene beteekenis hadden, maar deze drie korte gedichten komen uit zijn beste pen. Zijn geest en zijn vernuft spreken er uit, maar ook zijn krachtig en teeder gemoed. Het bijschrift en het kortere grafschrift zinspelen op Marius' vrome en rijke wetenschap, maar in hoe verschillenden vorm! Het bijschrift luidt:

„Dus stichte MARIUS, by monde en by geschrift,
Geleerde en ongeleerde, uit Goddelycke drift.
Nu zwijght de mont: nu geeft de pen geen' gouden int;
Zijn schriften toonen U zijn levendigste print.”

Hoeveel anders het korte grafschrift:

VREEMDELING.

Waer rust hier MARIUS? my lust zijn graf t'aenschouwen.

KOSTER.

Een stapel boecken staet op zijnen zerck gehouwen.

Pittig en geestig is het voorzeker, maar het grootere graf-schrift is waarlijk voller en stouter van toon. Men vindt er dien gelukkigen aanleg van Vondel om al de spelingen, die een eenvoudige naam toeliet, op een even edele als treffende wijze te bezigen, in volle kracht.

„Hier sluimert MARIUS, verschrickt niet voor den naem:
 Het is geen Marius, die Rome heeft bestreden:
 Maer die met mont en penne en diensten en gebeden,
 Al 't Roomsche Kristenrijk verplichte aen zijne faem.
 Wie droegh oit naem, die meer zijn eigenschappen raecte.
 Dees LEO was wel Sterck, doch Zoet, als NARDUS geur.
 Zijn wijsheit straelt Godts boeck en alle kunsten deur.
 Nu rust voor 't hoogh altaer die voor Godts kercke waeckte.”

Hier klopt waarlijk het heele hart van Vondels Muze.
 Maar wilt Gij den vollen hartslag hooren, leen nog even het
 oor aen de *Lijckstaetsi*:

DECUS ADDITE DIVIS.

Wat pooght men ons naer 't leven
 Het wezen van den dooden Helt te geven?
 Hy voer uit elx gezicht.
 Het doodkleet deekt dit afgeronnen licht.
 Bestayck panneel noch doecken:
 Wy zien hem best in eenen stapel boecken
 Daer pinxstervier op viel.
 Zoo leeft de man, en omtreck van zyn ziel,
 Hoe riecken daer zijn reucken,
 Historien en leeringen en spreucken!
 Hoe zweeft die pen, in schyn,
 Niet van een mensch maer gloeiend Serafyn!
 Een bergh geploegde blaederen,
 Bezaeit met zaet van d' oude en wijze Vaderen,
 Getuight ons hoe getrouw
 Hy zweete en zwoegde in waerheits ackerbouw.
 By 't licht van zijne starren
 Kan elck, des nachts, de doling noch ontwarren.

Wie op een' driesprong yst,
 Zyn veder volge, en hant, die yder wijst.
 Ootmoedige Geleertheit,
 Involger der weêrstrevende Onbekeertheit, 1)
 Versmader van gewin,
 Beminner van oprechtheit, vrede en min;
 Hoe treuren wy, verlaten
 Van U, die liefgetal by alle staten,
 U schickte naar 't begrijp
 Van yders brein, of vroegh, of spader rijp!
 Wie kon zoo harten winnen?
 Door eendraghts bant verbinden zoo veel zinnen,
 En stieren ze, in dees zee
 Van zwarigheên, aen een behoude reê?
 De tortel laat zich hooren:
 Ick heb myn gade aan MARIUS verloren.
 De Macght en 't weeskint krijt:
 Wy zyn, helaes! ons tweeden Vader quijt.
 Zoo vele letterkloecken,
 Die raet aen hem en zyn orakels zoeken,
 Verstommen, nu hy zwyght,
 En niemant op zyn vragen antwoord kryght.
 Wy volgen 't lijck met staetsi:
 Een arrem loon voor gulden predicati.
 Gediensigheên, en deught.
 Het paradijs beloon' hem in Godts vreught.

In Vondels dagen had de poëzie een breeder en machtiger toon dan in onzen tijd. Zij vermeldde alleen groote dingen en aan toespelingen deed zij betrekkelijk weinig. Men zou toen geen „Intérieurs" hebben gedicht en „la poésie intime" was niet in zwang. Vooral niet waar het betrof bijzonderheden uit het eigen leven. De eigenlijke *autobiografie* moest nog worden geboren, de openbare geschiedenis vorderde nog ieders

1) *Involger*: dit woord moet hier niet verstaan worden in den zin van „toegevende aan," maar in dien van „op de hielen zittende, in alle schuilhoeken vervolgende."

aandacht en kracht. Men aarzelde niet om berijmde briefjeus te schrijven, men spotte en hekelde geducht, maar men schreef niet met voorbedachten rade in een bedekten vorm een eigen zielsgeschiedenis, al brak deze somtijds door, ongekunsteld en toch bescheiden. Men werkte, indien ik het aldus zeggen mag, met breede, volle toetsen en de fijne schakeeringen ontbraken. Men deed aan groote kunst.

In deze *lijckstaetsi* heeft Vondel het bewijs geleverd dat groote kunst een beeld kan scheppen van grootsche en indrukwekkende verhoudingen en tevens tot in de kleinste bijzonderheden nauwkeurig gelijkend en van verwonderlijke aanschouwelijkheid. In deze verzen leeft de geheele Marius: de pastoor van het Begijnhof, de bestierder van het Maagden- en Weeshuis, de oudhoogleraar, de machtige schriftverklaarder, de geduchte vervaardiger van forsche strijdschiften, de historie-schrijver van het H. Sakrament van Mirakel, de gewijde redenaar, die de scharen boeide en tegen wie geen predikant in 't krijt wilde treden, de vrome geleerde, de man van breede en weidsche beschaving, de weldoener van alle armen en lijdenden. Men ziet het: Vondel heeft Marius' zwaren foliant op den Pentateuch gekend en heeft geweten van de twintig in folio's handschriften, die de geheele Schriftverklaring bevatten. Op den prachtigen en toch zoo eenvoudigen toon der verzen wijs ik niet, maar dit toch mag ik zeggen: iedere maatslag heeft hier den klank van het reinste goud en ieder woord treft en teekent. Hier leeft de man van wien Hartzheim schreef: „Sed dum scribendo simul et docendo incumbit, summo omnium dolore occubuit.” Hier is een portret, te voeten uit en vol van leven.

Maar het is een portret, dat niet door een onverschillige hand is geteekend. Meer dan bewondering en vriendschap heeft de hand bestierd, die deze verzen heeft geschreven. Hier zong de zoon voor den Vader.

Een vergelijking met andere lijkdichten van Vondel blijft hier achterwege, al kan men zonder schroom beweren dat een fraaier niet aan te wijzen valt. Maar wien treft niet de

zeer persoonlijke toon, die in de *Lijckstæetsi* wordt aangeslagen, wanneer men haar met de drie kleinere gedichten op Marius vergelijkt. Het verschil van trant geeft hier geen voldoende verklaring. Het toont ons niet, waarom Vondels *ik* in dit vers duidelijker spreekt dan in eenig ander. Hier zingt niet alleen de groote dichter, hier zingt de dankbare bekeerling. Niet minder dan zes regels in dit gedicht van vier en veertig regels worden aan den leidsman ter Kerke Christi gewijd; fraaie, sprekende regels, die de schildering van Marius' geleerdheid besluiten en het beeld van den ijverigen priester voorbereiden:

„By 't licht van zijne starren,
 Kan elck, des nachts, de doling noch ontwarren,
 Wie op een' driesprong yst,
 Zyn veder volge, en hant, die yder wijst.
 Ootmoedige Geleertheit,
 Involger der weêrstrevende Onbekeertheit.”

Zegt dit alles niets? In geen lijdicht op eenigen priester heeft Vondel op het *bekeeringswerk* zulk een nadruk gelegd. Men leest met de oogen, die het hart maakt, ik weet het te goed. Maar mij dunkt toch dat men geen moeite heeft om de *weêrstrevende onbekeertheit* te herkennen en de *ootmoedige geleertheit* te zien. De driesprong strekt zich bijna te duidelijk voor mijn blik uit: Menno, Arminius, Rome.

Waarlijk, indien Vondel ons had willen doen gelooven dat Marius zijn geestelijke vader was, hij had niet anders kunnen spreken. Maar het dankbare hart van den zoon heeft ons hier slechts de volle waarheid gezegd.

De heer Klönne zal het mij niet ten kwade duiden dat ik het door hem op zoo voortreffelijke wijze gezegde nog eens heb herhaald. Hij zal wel even als ik tot de ontdekking gekomen zijn dat herhalingen niet vreemd zijn aan dit geding.

Mag ik mij nog over iets verwonderen?

Het is inderdaad verwonderlijk hoe men zooveel bezwaren

kan opwerpen tegen de allereenvoudigste zaak ter wereld. Niets is natuurlijker dan de bekeering van Vondel door Marius. Zoo natuurlijk is hier de geheele samenhang van omstandigheden, dat men, indien de *Litterae annuae* zeiden wat men haar wil laten zeggen, toch zou moeten peinzen:

„Le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable.”

Alles is in het voordeel van Marius. Men kan Marius den Keulschen Hollander heeten en Vondel den Hollandschen Keuleenaar. Marius heeft te Keulen gestudeerd, gedoceerd, gepastoreerd. Hij heeft er zijn groote werken geschreven. Hij kent de stad geheel en al. Is Vondel inderdaad, zooals zijn verzen verraden, aan zijn geboortestad gehecht gebleven, wie moet hem onder de Roomsche priesters dier dagen dan meer hebben aangetrokken dan Leonardus Marius? In 1639 verschenen Vondels Maagden, wij kennen het oordeel: „hoe prijswaardig het treurspel der Maagden was ten opzichte van de kunst, men vond er evenwel zaken in die velen bedroefden: des dichters zucht tot de stellingen en gewoonten der Roomsche kerken en zijne afwijking tot hare dwalingen, die hij welhaast in andere zijner dichtwerken ten volle openbaarde.” Aan wie heeft Vondel de stoffe te danken, wie heeft hem, belust op treurspelen als hij in die dagen was, St. Ursel aangewezen als waardige heldin? Wie heeft hem de Legende der elfduizend maagden doen lezen en met de gewoonten der Roomsche kerk bekend gemaakt? Wie anders dan Leonardus Marius? Bij wiens orakels heeft de letterkloeke Vondel raad gezocht toen hij zijn offerweb wilde beginnen? Zou de auteur van „Amstelredams eer ende opcomen” de orakelen niet hebben gesproken, die Vondel in godentaal en hemelval heeft vertolkt?

Leonardus Marius was een van de beroemde mannen van zijn tijd. Reeds in 1643 noemde en roemde hem Valerius Andreas in zijn *Bibliotheca Belgica*. De vrienden der letteren te Amsterdam kenden pastoor Marius en eerden hem. Hij was meer dan een godgeleerde, meer dan een ijverig prediker en zielzorger, hij was tevens een man van smaak en van

ontwikkeling, die ongetwijfeld Vondel boven Cats heeft verkozen en die zeker het vlammend koloriet en den vollen orgeltoon van Keulens Zangzwaan heeft weten te waardeeren.

Bij Marius roemt men ook die soort van hoffelijkheid, wier bezit hem door katholiek en niet-katholiek zoo hoog deed achten, en die vooral Vondel moet hebben aangetrokken. Was Marius een „versmader van gewin”, ook Vondel was „zonder gewinzucht”; roemt Vondel Marius’ „oetmoedige geleerdheid” van Vondel zal Brandt ons getuigen: „tegen niemand toonde hij ooit atgunst of nijd.”

Niets is natuurlijker dan de betrekking van Vondel tot Marius, maar ook niets wordt meer door de werken van Vondel gestaafd. Wil men een voorbeeld? Om de vriendschap van Vondel voor pastoor Johan de Meer te verklaren, schrijft van Lennep:

„Ook dit jaar zag wederom meer dan een der vrienden van Vondel sterven, allen, ofschoon in zeer verschillende vakken, beroemd. De eerste onder hen was Johan Adriaenszoon de Meer, of, gelijk hij meer gewoonlijk genoemd wordt, Van der Meer, Priester van 't Oratorium, Bachelier in de godgeleerdheid, en sedert 1627 Pastoor te Wognum. Waarschijnlijk was Vondel met hem bekend geraakt door zijn zuster Bruyninck te Hoorn, welke hij dikwijls bezocht, en tot het Roomsche geloof gebracht had. Van der Meer had met zijn broeders, Pieter en Cornelis, welke laatste Pastoor was te Spanbroek, en die beiden met hem de hofstede Zuider-meer in Westfriesland bewoonden, een school opgericht, om de aankomelingen in de beschaafde talen te onderrichten en tot den kerkdienst bekwaam te maken.”

Er is een andere verklaring mogelijk. Een van de leerlingen van Zijdermeer was Leonardus Marius. Men leest het in de *Relatio* van *de la Torre*: „Docuit olim in Zuydermeria, Meriorum praefatorum domo, litteras humaniores Judocus Cattius, decanus antehac Harlemensis supradictus, sub sua disciplina habens, inter alios perplures ad statum ecclesiasticum et dignitates

evector, Leonardum Marium saepius superius recensitum"

Wat ligt meer voor de hand dan dat Marius Vondel met pastoor de Meer in kennis heeft gebracht, en zoï misschien niet pastoor de Meer mede de hand gehad hebben in de bekeering van Catharina Bruyninck- van den Vondel?

Er is nog een even sprekende getuigenis in Vondels werken over de betrekking, waarin Marius tot Vondel stond.

In een klein nootjen van zijne studie over *Petrus Engelaere* zegt P. Allard, na vermeld te hebben dat Bartholdus Niehusius aan 't hoofd van 't bekeerlingenhuis te Keulen heeft gestaan: „Bij de behandeling van Vondels terugkeer tot de K. Kerk heeft men wellicht niet genoegzaam acht geslagen op de omstandigheid dat zijn vriend Niehuys — volgens Pierre Bayle *ce fameux converti et fameux convertisseur* — aan 't hoofd van dat gesticht in Justus bakermat gestaan heeft." Ik ben te dankbaar voor de scherpzinnige opmerking om te zeggen, dat men ook de betrekking van Marius op Keulen uit het oog verloren heeft. De omstandigheid door P. Allard vermeld is van hooge beteekenis. Bartholdus Niehusius is te Amsterdam aangekomen in de dagen toen de groote strijd in Vondels koninklijke ziel gestreden werd. Niehusius is van dien strijd de medestrijdende getuige geweest. Maar, indien Niehusius zulk een getuige was, dan was Marius nog meer. Want men moet ook acht slaan op deze omstandigheid: in 1622 is Bartholdus Niehusius te Keulen in den schoot der Roomsche Kerk opgenomen door Leonardus Marius.

Welk een verrassend licht werpt deze omstandigheid op een paar schoone regels van Vondel. In 1652 had de groote dichter, misschien met Niehusius, de lijkstaatsie van Leonardus Marius bijgewoond. In 1653 verliet Niehusius Amsterdam en Vondel zond hem na zijn vertrek den fraaien dichterlijken brief:

„Indien mijn lage stijl uw hooge geest behage"

en in dien brief volgen op de ongekunstelde regels:

„Mijn geest verlangt naar U en dien gewenschten dag,
Dat ick Uw aangezicht gezont aanschouwen mag,”

die andere:

„De jaren glijen hene of vallen af als bladers,
De tijd wordt niet gestuit. Zoo missen wij ons Vaders
En vrienden, dagh op dagh...”

Ik waag het niet hier iets bij te voegen. Marius gestorven,
Niehusius vertrokken...

„ZOO MISSEN WIJ ONS VADERS
EN VRIENDEN DAGH OP DAGH.” . . .

Inderdaad, de hoofdgetuige heeft gesproken.

VI.

Aan het eind van deze onderzoekingen gekomen is het mij alsof ik een gul en rond lachen hoor klinken. „Waarlijk” zoo hoor ik een kloeke stem zeggen, „waarlijk, onzen naneven moet de tijd wel op de handen hangen dat zij zich zoozeer bemoeien en vermoeien om een vraag, die toch geen vraag kan zijn.”...

Het is de stem van Vondel. Daar zit hij, als in vroeger dagen, in het boekvertrek van Marius, op het Begijnhof. Hij is het inderdaad, in de kracht zijner jaren, met de fijne, teer gekleurde trekken, met de oogen vol vuur.

„Een vraag, die geen vraag kan zijn” zegt een der twee personen, die zich met Vondel in het vertrek bevinden, een

evenouder van den dichter, maar die meerder arbeids heeft gedragen, „een vraag, die geen vraag kan zijn, gij hebt wel gelijk, Sinjeur Vondel. Wij allen roemen in dezen Gods genaden, die de Perle gafen de Perle vinden doet. Is het verdere van veel belang? Ik heb mij te zeer verheugd, toen ik vernam dat gij met pastoor Marius over Geloof en Kerk aan 't vragen en twisten waart, dan dat ik aan de eer Uw geleider tot onze heilige Moeder te mogen zijn zou hebben gedacht. Gij waart bij pastoor Marius toch maar in beste handen.

„En ik zegen hem, die mijn weêrstrevende onbekeerdheid met zooveel geduld en zooveel ootmoed temde” herneemt de zanger der Altaargeheimenissen.

„Kom, kom” lacht pastoor Marius, terwijl hij met de vingers in den grijzenden kinbaard speelt, „kom, kom, mijne beste pater van Teijlingen, gij hebt te goed meegeworpen om zoo geheel in de schaduw te gaan. Dat niet. Wij hadden er toch nog de handen vol aan. Vraag eens aan Niehuys; die kan er ook van meêpraten.”

„Ja,” herneemt Vondel, en er komt een eenigsints peinzende trek over zijn gelaat, een trek, die herinnert aan de „opgetrokkenheid van gedachten” door Brandt vermeld, „ja, het is een zonderlinge geschiedenis, een geschiedenis vol hooge en soms duistere, soms stralende mysteriën, de geschiedenis van een bekeering. Wat komt er in den geest, wat valt er in het hart? Het is zoo eenvoudig en het is toch zoo ingewikkeld, het schijnt zoo spoedig beslist en het duurt toch zoo lang, zoo lang. Het is vol van gewone en alledaagsche dingen en het is zoo oneindig verheven, zoo grondeloos diep. Nu, nu ik de Perle bezit, nu is het mij een raadsel hoe ik haar zoo lang heb gezocht terwijl zij voor mij lag, hoe ik haar zoo lang heb kunnen zien, zonder dat zij mijn oogen trof. Hoe heb ik een oogenblik kunnen weifelen? vraag ik nu, en toch, hoe lang heb ik geaarzeld, gezocht, getwist? Daar stond ik, rondtastende in de verwarring, door allerlei stemmen bewogen, getrokken. Wat was het een strijden en

worstelen, voor dat ik buigen kon. Gij, gij, mijn Vaders, hebt u om mij bekommerd in gebeden en leeringen, gij allereerst, gij allermeeft, mijn Vader Marius, die ook een kind zijt van Keulen aan den Rijn, met zooveel anderen mede, gij, mijn vriend van Teijlingen, gij, die liefstallig t'allen tijden mij door leer en leven hebt gesterkt."

„Nee" zegt nu Leonardus Marius, terwijl de forsche gestalte in den statigen tabbaard zich verheft en de klare oogen stralen, „neen, mijn Vondel, niet aldus. Gij behoort ons niet te danken. Wij zijn uw geleiders geweest op een harden, steilen, duisteren weg, wij waren de getuigen van uw strijd. Ik heb het eerst uw worsteling gezien, ik heb, door Gods heerlijke goedheid, met u het eerst van uw overwinning genoten. Maar en P. van Teijlingen en onze vriend Barthold en zoo vele anderen, en ik, wij zijn niets dan werktuigen. Vondels bekeerder is met en in Gods genade, Vondel zelf. Geesten als de uwe behooren niet in het rijk der dwaling; laat roerdomp en reiger boven de poelen en weiden blijven hangen, de adelaar gaat naar de zon. Gij hebt uw eigen weg gevolgd, wij hebben u slechts toegefluisterd, dat de weg goed was en het doel der reize waard."

„Hoe schoon en hoe waar!" mijmert pater van Teijlingen overluid. „Het is toch heerlijk" vervolgt hij, „dat wij over deze dingen ons kunnen verheugen en niet twisten als onze navenen. Zulk twisten is toch niet hartverheffend."

„Wees nu niet te streng", vermaant Marius. „Twisten behoort tot het menschelijke en tot het leven; gij weet te goed, dat ik met P. Laurens ook wel eens gekibbeld heb, al was het niet over Sinjeur Vondel. Ik kan zonder moeite begrijpen, dat het bekeeren van onzen Nederduitschen Virgilius in de oogen van het nageslacht heel wat anders is dan de zaak in onze oogen was. Wij moeten billijk zijn. Ik neem het een pater der Societeit niet kwalijk, dat hij optreedt voor u of een ander; maar het doet mij ook niet onaangenaam aan dat er nog zijn, die voor mij ten strijde gaan. Men wordt niet gaarne vergeten."

„Gij waart altijd een gulle, ronde Zeeuw,” lacht nu pater van Teijlingen, „en gij hebt geen ongelijk. Maar ik vind toch wel dat de strijd wat lang aanhoudt en er komen eigenlijk zoo weinig nieuwe dingen voor den dag. En het wordt er ook niet vriendelijker op tusschen de heeren, hemel, neen.”

„Ja,” is het antwoord van Marius, „ik geloof ook wel, dat het nu genoeg is. Verder komt men toch niet. Wat zal ik er ook van zeggen? Soms als ik zie hoe tot onze vervolgingen toe er worden bijgehaald en booze vermoedens weer worden opgerakeld, ja, dan voel ik lust om de heeren toe te roepen, wat ik eens aan een Keulsch kwezeltje zei, dat van heksen meende te lijden: „Kind, 't is alles kakelarij.”

DR. SCHAEPMAN.